

ANDERRAYTERLIK FAOLIYATI VA SUG'URTADA ANDERRAYTING XIZMATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Yo'ldosheva Xumora Sobir qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti,

тел: +99890-042-09-59,

e-mail: sobirovnaxumora@gmail.com

A n n o t a t s i y a: Maqolada anderrayterlik faoliyatining tashkil topishi va rivojlanish tarixi, anderrayterlik faoliyatining mohiyati, sug'urtada anderrayting xizmatini tashkil etish va uni rivojlantirish istiqbollari aks ettirilgan. Jumladan, zamonaviy anderrayterlik faoliyati turlari, sug'urtada anderrayting va uning asosiy funksiyalari, anderrayterlarning tiplari ilmiy tadqiq etilgan.

Tayanch so'zlar: anderrayting, anderrayterlik faoliyati, sug'urta, sug'urtada anderrayting, anderrayting xizmati, anderrayterlarning tiplari, sohaviy anderrayterlar, shtatli anderrayterlar, eksperimental anderrayterlar.

A n n o t a c i j a:В статье отражена история становления и развития андеррайтинговой деятельности, сущность андеррайтинговой деятельности, перспективы организации андеррайтинговой службы в страховании и ее развития. В частности, научно исследованы виды современной андеррайтинговой деятельности, андеррайтинг в страховании и его основные функции, виды андеррайтеров.

Ключевые слова: андеррайтинг, андеррайтинговая деятельность, страхование, андеррайтинг в страховании, андеррайтинговые услуги, виды андеррайтеров, отраслевые андеррайтеры, штатные андеррайтеры, экспериментальные андеррайтеры.

A n n o t a t i o n: The article reflects the history of the establishment and development of the underwriting activity, the essence of the underwriting activity, the prospects for the organization of the underwriting service in insurance and its development. In particular, types of modern underwriting activities, underwriting in insurance and its main functions, types of underwriters were scientifically researched.

Key words: insurance, stock market, joint stock company, share, emission, listing, corporate governance, modern management models, insurance premium, financial stability, capital.

K i r i s h

Respublikamizda 2017-yildan boshlab ijtimoiy - iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq qonunchilik hujjatlari ichida sug'urtani takomillashtirish, xizmatlarni rivojlantirish va bular bilan fuqarolarni ishonchini oshirishga qaratilgan qonunlar chiqdi. Aynan ushbu qonun hujjatlari soha xizmatlarini tashkil etish va sug'urtalanuvchilarni manfaatlarini himoyalashga qaratilgan.

Sug'urta faoliyatini tashkil etish uchun sug'urta anderrayting tizimidan foydalanish ko'zda tutiladi. Sug'urta anderrayting tizimi sug'urtada anderrayting xizmatlarini ko'rsatuvchi anderrayterlar faoliyatini o'z ichiga qamrab oladi.

Anderrayting tizimini mavjudligi sug'urtaga qabul qilinayotgan xavf-xatarlarni boshqarish, baholash va nazorat qilish tizimini mavjudligini bildiradi. Sug'urta bu xavf-xatarlar ortidan keladigan zararlarni to'liq yoki qisman qoplash maqsadida tashkil etiladigan pul fondlari hamda bu pul fondlaridan samarali foydalanish munosabatlarini bildiradi. Sug'urtaga xos bo'lgan xarakterli belgi sifatida xavf-xatarni mavjudligini ko'rsatishimiz mumkin.

Insoniyatga ta'sir etuvchi xavf-xatarlarni baholash va boshqarish uchun sug'urta tashkilotlari zamonaviy sug'urta xizmatlari takomillashtirilmoqda. Sug'urtaga xos bo'lgan

xarakterli belgi bu risk bo‘lib, risklarni turli klasslarga bo‘lib boshqarish bugungi zamon sug‘urta xizmatlarini bosh yo‘nalishi hisoblanadi.

Sug‘urtaga risklarni qabul qilish jarayoni nihoyatda nozik masala hisoblanib, sug‘urta tashkilotlarida ushbu faoliyatni sug‘urta anderrayterlari tashkil etadilar. Sug‘urta tashkilotlarini o‘z aktivlari va jalb qilingan aktivlarni samarali boshqarish uchun sug‘urta mukofotlaridan tashkil topgan sug‘urta portfeli muvozanatini saqlagan holda sug‘urta faoliyatini tashkil etish sug‘urta tashkilotlarini bosh maqsadini anglatadi.

Adabiyotlar sharhi

Sug‘urta tashkilotini moliyaviy barqarorligiga sug‘urtaga qabul qilingan javobgarlikni sug‘urta tashkilotini aktivlariga nisbatini to‘g‘ri proporsionalligini saqlash orqali samarali faoliyatni tashkil etish bilan erishishi mumkin.

Sug‘urta faoliyatini tashkil etishda anderrayting xizmati haqida rus olimi A.Arxirov quyidagicha ilmiy xulosalar bergan: “Sug‘urta faoliyatini tashkil etishda sug‘urta anderraytingi sug‘urtaga qabul qilinadigan xavf-xatarlarni guruhlariga ajratuvchi va ushbu guruxlardagi xavf-xatarlarni sug‘urta tashkilotini moliyaviy holatidan kelib chiqib saralovchi hamda sug‘urtaga qabul qilinayotgan sug‘urta obyektiga sug‘urta ta‘rif stavkasini belgilovchi professional xizmatchilar faoliyatidir”.

Sug‘urta anderrayting xizmati bu shunday biznes jarayoni bo‘lib, unda sug‘urtaga qabul qilinayotgan xavf-xatar bo‘yicha zararlar oshib ketadigan bo‘lsa qayta sug‘urtaga yo‘naltirish bo‘yicha ham qaror chiqarilishi mumkin. Shuningdek, sug‘urtaga qabul qilinayotgan xavf-xatar bo‘yicha sug‘urta shartnomasida franshiza qo‘llanish tartiblari ham belgilanishi mumkin.

Sug‘urta bo‘yicha mashxur bo‘lgan rus olimi A.Arxirovning “Sug‘urtada anderrayting xizmati” deb nomlangan kitobida berilgan tarifga ko‘ra: “Sug‘urta anderrayteri bu shunday kvalifikatsiyaga ega bo‘lgan shaxs bo‘lib, sug‘urta anderrayteri sug‘urta tashkiloti nomidan sug‘urtalanishga keltirilgan obyektini sug‘urtalashga qabul qilish yoki qabul qilmaslik bo‘yicha qaror chiqaruvchi hamda sug‘urta tashkilotini moliyaviy faoliyatini barqarorligini saqlashda xizmat qiladigan sug‘urta anderrayting siyosatini olib boradi” [3].

Xorijlik olim S.A.Burlyayev ilmiy maqolasida anderrayter haqida “Anderrayter xavf-xatarni baholash bo‘yicha maxsus bilimga ega bo‘lishi, sug‘urta mukofoti va to‘lovni o‘rtasidagi muvozanatni belgilovchi hamda sug‘urtalovchi portfelini shakllanishida tajribalariga tayangan holda sug‘urta tariflarini quyi va yuqori chegarasini belgilovchi, obyektini qabul qilish bo‘yicha qaror chiqaruvchi professional shaxs” deb ifodalagan [4].

Ilmiy jihatdan tahlil qilsak, sug‘urta anderrayting xizmatini mohiyatida sug‘urta xavf-xatarlarini faqatgina sug‘urta tashkilotini sof aktivlari balansidan kelib chiqib qabul qilishni tashkil etuvchi professional xizmat deb atashimiz mumkin. Shuningdek, sug‘urta anderrayting xizmati aktuariylar belgilab bergan ta‘rif stavkasini sug‘urta tashkilotidagi portfel muvozanatiga mos ravishda qo‘llab sug‘urta shartnomasini tuzishdir.

Sug‘urta faoliyatida anderrayting xizmatining maqsadi va vazifalari sifatida M.A.Fedotov sug‘urta anderraytingining maqsadi sug‘urtalovchida mavjud bo‘lgan imkoniyatdan to‘g‘ri foydalanish va sug‘urta mahsulotlari turlarini kengaytirish, xizmatlar sifatini yanada oshirish uning vazifasi ekanligini bildirgan. Sug‘urtalovchilar o‘z aktivlari va jalb qilingan aktivlarini hisobga olgan holda ulardan samarali foydalanib faoliyat samaradorligini ta‘minlash sug‘urta anderrayting xizmatiga ham tegishli.

Sug‘urta anderrayterlari qabul qilinayotgan mukofotlar oqimini kengaytirish uchun ayrim sug‘urta turlari bo‘yicha franshizani qo‘llashi yoki ba‘zi zararlar ko‘payib ketayotgan sug‘urta klasslari bo‘yicha javobgarlikni qayta sug‘urtalashga yuborib kompaniyalar moliyaviy barqarorligini saqlashga xizmat qiladi.

M.A.Fedotov sug‘urta anderraytingi tushunchasini aniqlash maqsadida uni uchta guruhga bo‘lish mumkinligini asoslagan [5].

Anderrayingning nazariy jihatlarini ko'plab olimlar o'rgangan bo'lib jumladan, O'zbekistonlik iqtisodiyot fanlari doktori, professor Q.M.Qo'ldoshev ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyasida anderraying tizimi haqida, "Sug'urta moliyaviy barqarorligiga ta'sir ko'rsatadigan ichki faktorlar sifatida sug'urta ishining qay darajada tashkil etilganligidan kelib chiqadigan holatlarni keltirish mumkin. Ya'ni imzolangan shartnomalarda qabul qilingan risklarni baholash tizimi, sug'urta zahiralarning hajmi, qayta sug'urtadan unumli foydalanish, investisiya faolyatini samarali yo'lga qo'yilganligi va sug'urtaning yuqori darajadagi tashkiliy strukturasi, xodimlar malakasi, tarif stavkasini qo'llash siyosati kabi faktorlar sug'urtaning moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi ichki jarayonlarning asosini belgilaydi" deb ilmiy fikrlarini bildirgan [6].

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, qiyoslash usuli, monografik tadqiqot, ekspert baholash, sosiologik kuzatishlar va ularning natijalarini tahlil qilish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi

O'zbekiston sug'urta bozorida faoliyat olib borayotgan sug'urta tashkilotlari moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun samarali sug'urta anderraying xizmatini tashkil etish borasida qator ishlar amalga oshirilmoqda. Sug'urta anderraying tizimini tashkil etish va takomillashtirishdan asosiy maqsad, sug'urtaga qabul qilinayotgan risklarni mukammal darajada aniqlash, baholash va boshqarish orqali sug'urta portfeli muvozanatini saqlash bilan bog'liq xizmatlarni samarali tashkil etish hisoblanadi.

Sug'urta xizmatlari iqtisodiyotni turli xil moliyaviy xatarlardan himoya qiluvchi vositalardan biridir. Biroq mamlakatimiz moliya bozorida bu xizmatlarning o'rnini hozircha katta emas. 2024 yilning olti oyida sug'urtalovchilar yig'gan sug'urta mukofoti 2023 yilning shu davriga nisbatan 1,5 barobar oshgan, sug'urta yig'imi aholi jon boshiga 50 ming so'mdan ortiqroq summaga to'g'ri kelgan. Ushbu sohaning mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotidagi ulushi atigi 0,4 foizni tashkil etmoqda. Qiyoslash uchun, bu ko'rsatkich Janubiy Koreyada 11 foiz, Germaniyada 6 foiz, Rossiyada 1,5 foizni tashkil etadi. Buning asosiy sabablaridan biri - sug'urta xizmatlari yetarli darajada jozibador emasligi.

Misol uchun, o'tgan 6 oyda umumiy sug'urta tarmog'ida 887 mlr. so'm mukofot yig'ilgan bo'lsa, mijozlarga to'langan to'lovlarning hajmi sug'urta mukofotining 11 foizini tashkil etgan. Xorij mamlakatlarida bu ko'rsatkich o'rtacha 50-60 foizga tengdir" [7]. Mazkur vazifalarning samarali ijrosi mamlakatimizning 2022-2026 yillardagi rivojlanish istiqbollari sug'urta faoliyatida anderraying xizmatini takomillashtirishni talab etadi.

Sug'urta xizmati insonlarni hayot faoliyatidagi yirtilarini yamash orqali ularni hayotiy faoliyatini davomiylikiga ijobiy ta'sir qiladi. Sug'urta madaniyati yuqori bo'lmagan jamiyatlarda sug'urtaga nisbatan sovuq fikrlar qotib qolgan. Yuqori darajada naflanmagan ba'zi bir sug'urtalanuvchilar sug'urta fondlari faqatgina ularni hisobidan yig'ilib ularga kam naf beradi degan fikrdalar, lekin rivojlangan insoniy jamiyatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, sug'urta insonlarni turli balo-qazolar ortidan keladigan ziyonlarni qoplab beruvchi va ularni faoliyatidagi uzilishlarni ulab qo'yadigan vosita hisoblanmoqda.

Sug'urta anderrayeri ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi ikki tomonlama munosabatlarni tashkil etilishida ko'prik vazifasini bajaradi. Xalqaro sug'urta tajribasida risklarni baholashda anderrayingning beshta asosiy turidan foydalanib kelinmoqda:

1. Sug'urtalashda anderraying.
2. Ssuda sohasida anderraying.
3. Qimmatli qog'ozlar sohasida anderraying.

4. Ko'chmas mulk sohasida anderrayingting.

5. Sud jarayonlari bo'yicha anderrayingting.

Anderrayingting o'zi nima uchun kerak degan savolga, olimlar anderrayingtingni avvalo turli sohalarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan, uning rivoji uchun muhim elementlari o'rnida fan sifatida qarashmoqda va unga tegishli ilmiy talqin etishmoqda. Chunki, anderrayingting qaysi sohada qo'llanilmasin, u soha uchun albatta foyda keltirishi imkoniyatlari qidiriladi va foydaga erishish deyarli kafolatlangan bo'ladi.

Anderrayingting moliyaviy barqarorligini ta'minlash yuzasidan qabul qilinayotgan javobgarlik zararlilik koeffitsiyentini oshib ketmasligi uchun xavf-xatarni baholash, himoyaga olinayotgan sug'ura ob'yektlari bilan bog'liq xavfxatarlarni tahlil qilish ishlarini olib boradi.

Anderrayingting bu ishlarni amalga oshirish orqali aniq maqsadga erishish uchun harakat qiladi. Asosan masalani falsafiy jihatdan tarixini o'rganadi, lavozimini aniqlaydi, soha bo'yicha ma'lumotini aniqlab beradi, sug'urtada anderrayingting tizimi vazifasini aniqlaydi.

Xalqaro sug'urta sohasida va sug'urta kompaniyalarida anderrayingtinglarga qo'yiladigan lavozim talablari quyidagilardir:

1. Obyekt ma'lumotlarni chuqur analiz qilish.

2. Aniqlangan muammolarni obyekt egalariga yetkazish.

3. Tahlillar va mijozlar bilan bo'lgan jarayonlardan kelib chiqib yangi sug'urta mahsuloti turini yaratishga harakat qilish.

4. Tariflar bo'yicha hisob-kitoblarni olib borish.

5. Sug'urta xavf-xatarlarini kamaytirish bo'yicha sug'urtalanuvchilar bilan kelishgan holda tadbirlar o'tkazish.

Anderrayingting birinchidan qabul qilgan qarorlarini iqtisodiy tahlillar asosida asosli belgilab olishi va ushbu qarorlari uchun tegishli javoblarni har doim qaytara olishi darkor. Anderrayingtinglar xavf-xatarni sug'urtaga qabul qilish yoki qabul qilmaslik bo'yicha qaror chiqaradi.

Rivojlangan sug'urta tashkilotlari tajribasiga ko'ra sug'urtaga qabul qilinayotgan yirik xavf-xatarlarni boshqarishda professional sug'urta anderrayingtinglari xizmatiga tayaniladi.

Sug'urta risklarini baholash ayniqsa moliya bozorida ro'y beradi. Hodisalarni o'rganishda anderrayingting tizimi har bir mijozni moliyaviy ahvolini, qobiliyatga yaroqli ekanligini o'rganadi. Sug'urta sohasida va boshqa sohalarda faoliyat olib borayotgan anderrayingting oxirgi so'zni aytadi.

Hozirgi kunda butun dunyoda bo'layotgan raqamlashtirish ishlari sug'urta sohasida ham elektron dasturlarni ishlab chiqish orqali sug'urta xizmatlarini elektronlashtirishni talab etmoqda.

Anderrayingting vazifasida, u hamma faktlarni tekshirib ishonch hosil qilishi kerakligi ko'rsatib qo'yilgan. Bularga soliqlar, huquqiy tomonlari sug'urta va xulosaviy hujjatlar talab darajasida o'z joyida bo'lishi zarur. Anderrayingting tizimda asosiy uchta anderrayingting tipi mavjud bo'lib anderrayingtingni majburiyati asosan:

- qattiq mustahkam;

- yoqori imkoniyatdagi;

- barchasi yoki hech narsa uchun majburiyat.

Birinchi majburiyatda anderrayingting kapitalni joylashtirish, hamma mavjud aksiyani o'ziga moliyaviy majburiyat sifatida hatto sotilmagan aksiyalarni ham o'ziga oladi. Shular bilan bir qatorda anderrayingting sotilmagan aksiyalar bo'yicha javobgarlikni o'z bo'yniga oladi. Hammasi yoki hech nima prinsipi bo'yicha olingan majburiyat yuzasidan anderrayingting hech qanday kompensatsiya olmaydi.

Sug'urta tashkiloti uchun sug'urta anderrayingtingi xavf-xatarni to'g'ri baholab qabul qilishi sug'urta zararini to'lash fondini kamayishiga olib keladi. Agar sug'urtalovchi

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-OKTABR

ANDIJON, 2024

anderryter taklifi bilan kasalikka uchragan shaxsni sug'urtalagan bo'lsa, demak sug'urta kompaniyasi bu fuqaroni hayotini kafolatlagan bo'ladi hamda shartnoma bo'yicha birinchi talab bo'yicha sug'urta qoplash summasini to'laydi.

Sug'urta anderrytingini faoliyati boshqalarnikidan ajralib turadi, jumladan, anderryting xodimlari juda professional bo'lib, maxsus iqtisodiy, yuridik, psixologik bilimlarga ega bo'lgan mutaxassis hisoblanadilar.

Anderryterlar obyektiga oid barcha axborotlarni to'playdi va ularni sintez qiladi va ular risklarni baholash qobiliyatiga ega bo'lishi lozim, shundan so'ng javobgarlik uchun qaror bo'yicha xulosa chiqaradi.

Sug'urtalanuvchi sug'urtalovchiga sug'urta qilishda ko'p talablarni qo'yganda sug'urta anderryterlari tomonidan ushbu talablarni baholanadi. Agar vaziyat risklar chegarasidan chiqsa, bu anderryter tuzilgan shartnomani qaytadan ko'rib chiqmaydi degani emas, anderryter polisni qaytadan qo'rib chiqishi mumkin, shartnoma shartlarini o'zgartirishi ham mumkin.

Anderryter sug'urta kompaniyasini vakili sifatida sug'urta shartnomasini qaytadan ko'rib chiqish vakolatiga egadir. Sug'urta anderrytingi sug'urtachi nomidan hamma masalalarni hal etishi mumkin.

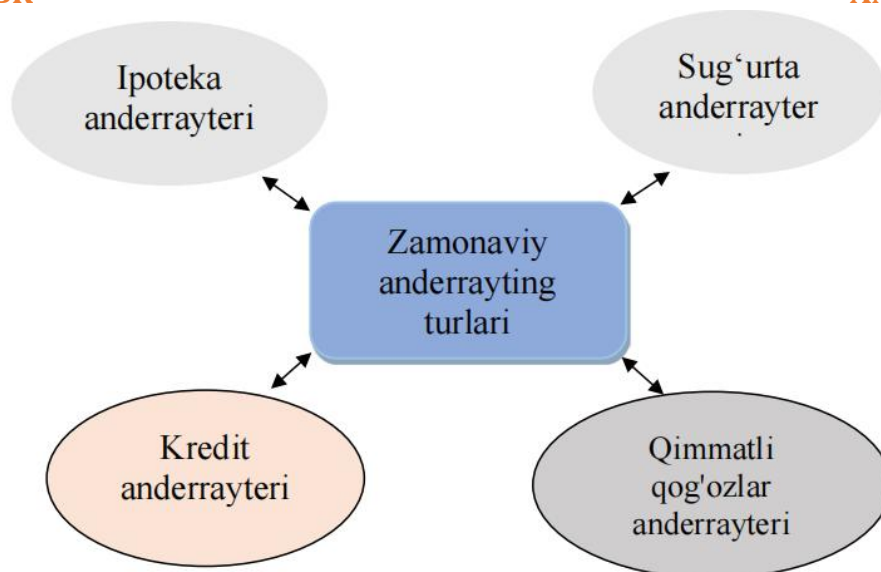
Sug'urta anderryterlari bozordagi talab va taklifni hisobga olgan holda shartnomalarni tuzadilar hamda risklarni pasaytirish uchun mukofotini obyekt qiymatiga qarab belgilaydilar.

Sug'urtalashda anderryting siyosati muhim ro'l o'ynaydi bu tizim, xaridorlarni o'rganish, iste'molchilar bilan yaxshi munosabatda bo'lishini talab qiladi. Sug'urtani yuritish bu sug'urtalovchi va sug'urtalanuvchi o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvidir.

Sug'urta anderryting tizimi sug'urta tashkilotini moliyaviy faoliyatiga bevosita ta'sir qilish imkoniyati mavjud bo'lib, sug'urta anderryting siyosatini olib borishda sug'urta tashkilotlari ilg'or xorij tajribasidan foydalanishlari ularni moliyaviy barqarorlikka yetaklaydi. Sug'urtani rivojlantirish tendentsiyasi bu har bir fuqaroni iqtisodiy manfaatlarini himoya qilgan holda risklarni qabul qilish anderrytingni umuminsoniy vazifasi hisoblanadi.

Savdoni qo'llab-quvvatlovchi bu amaliyot anderryting xizmati deb nomlanadi. Keyinchalik davr talabidan kelib chiqib sug'urtada anderryting xizmati tushunchasi sifatida sug'urta kompaniyasiga risklarni qabul qiluvchi professional mutaxassis faoliyati tushinila boshladi.

Iqtisodiyot rivojlanishining turli bosqichlarida anderryting xizmati o'ziga xos tarzda rivojlana boshladi. Bugungi zamonaviy iqtisodiyotda anderryting quydagi tushunchalarni o'z ichiga qamrab olgan.

1-rasm. Zamonaviy anderrayting turlari¹.

Ipoteka tizimida ipoteka anderrayterlari amaliyoti mavjud bo'lib ularning asosiy vazifasi ipoteka oluvchi bilan bog'liq xavfni baholashdan iborat. Ipoteka anderrayterlari ipoteka kreditini olishga davogar subyektlarni uzoq muddat davomidagi moliyaviy barqarorligi bilan bog'liq jihatlar tahlilini amalga oshirib, ularni ipoteka kreditini qaytarish imkoniyatlari bilan bog'liq keng qamrovli xavf-xatarlarni baholash bo'yicha xulosani shakllantiradi.

Kredit anderrayterlari banklardan beriladigan turli xil kreditlarni qaytmaslik xavfini chuqur ilmiy-amaliy tahlil asosida baholash amaliyotini bajaradi. Qimmatli qog'ozlar anderrayterlari IPO uchun tegishli narxni aniqlash va investitsiya bilan bog'liq xavf-xatarlarni baholagani uchun ish haqi oladilar.

Sug'urta anderrayterlari sug'urtaga qabul qilinayotgan xavf-xatarni baholash va uning barcha jihatlarini ilmiy-amaliy yondashuv orqali ko'rib chiqish hamda xavf-xatarni qabul qilish bo'yicha qaror qabul qiladi.

Sug'urta anderrayterlari tibbiy sug'urtaga xavf-xatarni qabul qilishda o'ziga xos tajribaga ega bo'lishlari shart. Shuningdek, mulk va javobgarlik sug'urtasida xavf-xatar bo'yicha mukammal amaliy bilim va tajribaga ega bo'lishlari kerak.

Anderrayterlarning asosiy maqsadi sug'urta shartnomasining sug'urtalovchi uchun foydali ekanligini aniqlashdan iborat. Sug'urta anderrayterlari sug'urta shartnomalaridagi sug'urta stavkasini belgilaydi. Shuningdek, sug'urta shartnomalarida franshiza qo'llash bo'yicha amaliyotini bajaradi.

Sug'urta anderrayterlaridan xavf-xatarlarni aniqlash, baholash va boshqarish bo'yicha bilimga ega, sug'urta hodisasi sodir bo'lganda to'lovlarni taqdim etadigan yuqori malakali va tajribali mutaxassislar bo'lish talab etiladi.

¹ Muallif tomonidan tuzilgan

2-rasm. Sug'urtada anderryaytingning asosiy funksiyalari²

Sug'urtada anderryaytingning asosiy funksiyalari quyidagicha:

1. Xavf-xatarni baholash funksiyasi.
2. Sug'urta portfelini shakllantirish va muvozanatini saqlash funksiyasi.
3. Sug'urta shartlarini aniqlashtirish funksiyasi.
4. Sug'urta stavkalarini ma'qul shartlarda qabul qilish funksiyasi.

Sug'urta faoliyatida anderryayting xizmati orqali ya'ni anderryayter tomonidan sug'urtaga qabul qilinishi ko'zda tutilgan xavf-xatar kompleks baholanadi.

Obyekt xavf-xatarni baholash, hodisa ro'y berganda zararni sodir bo'lish ehtimollik chastotasi, zararning kutilishi kabi omillar umulashtirilib o'rganilishini nazarda tutadi.

Anderryayting xizmati xavf-xatar sodir bo'lishiga ta'sir qiluvchi barcha omillar belgilangan normalar doirasida sifatli va chuqur o'rganib chiqadi. Misol uchun, mulkni sug'urtaga olishda yong'in xavfsizligi tizimining sifati, qo'riqlash uchun talab etiladigan vositalarning borligi inobatga olinadi. Sug'urtada anderryayting xizmati orqali xavf-xatar baxolanayotganda xavf-xatarining barcha parametrlari kompleks chuqur va sifatli o'rganilishi kerak.

Sug'urtada anderryayting xizmatini sifati anderryayterning bilimi, tajribasi va ko'nikmalariga bevosita bog'liq hisoblanadi. Shuning uchun anderryayterlar sohalarga mos ravishda shakllantirilishi kerak. Biror bir sug'urta hodisasini bo'lish ehtimolligi aniq bitta sonda ifodalanmaydi. Masalan, ixtiyoriy kasko sug'urtasida 100 ta avtotransport vositasini bir yilda zarar ko'rish ehtimoli 7 tadan 10 tagacha, shundan kelib chiqib zarar 2 foizdan 4 foizgacha bo'lishi mumkin.

Aktuariylari sug'urta ta'rif stavkasini quyi va yuqori chegaralarini belgilab beradi, ushbu xulosaga tayangan holda anderryayterlar sug'urtaga qabul qilinadigan xavf-xatarni qaysi ta'rif stavkasida ya'ni ta'rif stavkasini qaysi foiz chegaralarida qabul qilish bo'yicha xulosa chiqarish kerak bo'ladi. Anderryayting xizmati orqali kompleks o'rganilgandan so'ng qabul qilingan risklar sug'urta kompaniyasining moliyaviy barqarorligiga ta'sirini ko'rsatishi mumkin.

Kompanyalar rentabelligiga hodisalar va to'lovlar bo'yicha berilgan chegirmalar ma'lum bir ta'sirini ko'rsatadi. Shartnomalarning eng muhim sharti bu franshizani qo'llanishi hisoblanadi.

² Muallif tomonidan tuzilgan

Sug'urta franshizasi sug'urta kompaniyasi qoplaydigan zararining bir qismi hisoblanmaydi, sug'urta shartnomasida franshiza to'g'ri qo'llanilsa sug'urtalovchi ham sug'urtalanuvchi ham naflanadi. Sug'urta franshizasi orqali sug'urta tashkiloti ma'lum miqdordagi o'rinsiz sug'urta qoplamasidan xalos bo'lishi oqibatida uning daromadiga ijobiy ta'sir paydo bo'ladi.

Shartnomada franshizani qo'llash sug'urtalanuvchi va sug'urtalovchi uchun majburiyat yuklaydi. Anderrayterlar qabul qilayotgan risklarni o'rganilishi va boshqarilishi orqali portfel muvozanati tashkil etiladi.

Portfel sug'urta klasslari bo'yicha olingan umumiy javobgarlik bo'lib, portfel muvozanati sug'urta kompaniyasi aktivlari va ustav jamg'armasi doirasidagi qabul qilingan javobgarlikka bog'liq.

Anderrayter so'zi, tavakkalchilik miqdori ostida ma'lum mukofotda obyektini qabul qilishga tayyor bo'lgan jarayonlarni kuzatib, baholab yozish amaliyotidan kelib chiqqan ish yurituvch shaxs hisoblanadi.

Anderrayting - bu moliyaviy tavakkalchilikni o'z zimmasiga oladigan jismoniy yoki muassasa haq evaziga faoliyat yurtuvchi shaxsdir.

Anderrayterlarning quyidagi tiplari bor:

Sohaviy (yo'nalishli) anderrayterlar - bu anderrayterlar, asosan shartnomagacha bo'lgan jarayonlar bosqichlarini o'z ichiga oladi. Bunday anderrayter asosan kompaniyalar filiallarida va hududiy bo'limlarida ishlashadi;

O'rin birligidagi (shtatli) anderrayterlar - rahbar anderrayterlar, ular bosh ofislarda faoliyat yritadilar;

Sinovli (eksperimental) anderrayter - ushbu yo'nalishda tajribali mutaxassis tomonidan xorijiy kompaniyalarda har bir anderrayterni tajribasini inobatga olib tibbiy sug'urtada sodir bo'lgan hodisa hisobga olinadi. Eksperimental anderrayterni ayrim hollarda "spekulyativ (chayqovchi) anderrayter" deb atashadi.

Sug'urta anderraytingi birinchidan, axborot yetkazib berish, ayrim noaniqliklarni bartaraf etish muhimdir. Insoniyatning bugungi taraqqiyotini tibbiy xizmatlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Hayot sug'urta tarmog'i jami sug'urtani qariyb 50 foizidan ortig'ini tashkil etmoqda.

Bugun dunyoda 8 milliarddan ortiq inson yashayotgan bo'lib agarda shuning 60 foizida hayot polisi bo'lsa dunyoda 5 milliarddan ortiq polis kamida 200 millionta hayot sug'urta anderrayteri xizmati kerak bo'ladi. Hayot sug'urta sohasida anderrayting xizmatining o'rni keng.

O'zbekiston sug'urta bozorida anderrayting xizmatini tashkil etishda quyidagilarni hisobga olish kerak:

- sug'urta qildiruvchining moliyaviy holati;
- boshqa o'zaro aloqalar, byudjet, moliya, investitsiya, to'lov, kadrlar va x.k.lar bo'yicha;
- anderraytingning daromadliligi va doimiyligi;
- qayta sug'urtadagi jarayonlar;
- bozor konyukturasini;
- yangi xizmatlarni joriy etish bo'yicha dastur ishlab chiqish.

Sug'urtada anderrayting xizmati yordamida barcha individual risklar o'rganilib, ulardan kutiladigan zarar va foyda umumlashtirilishi orqali sug'urta tashkilotlarida anderraytingdan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin. Sug'urta risklarini pasaytirish uchun anderrayting tomonidan olib boriladi.

Sug'urta anderrayteri sug'urtaga qabul qilish maqsadida olib borgan kuzatishlaridan aynan sug'urtalanuvchini arizasini o'rganish jarayonida taxminan xavf-xatarni darajasi tahlil

qiladi. Shu bilan birga yana bir muammo riskni darajasini oldindan puldagi ifodasini taxmin qilish murakkab jarayon hisoblanadi.

Sug'urta anderryteri xavf-xatarni sug'urtaga qabul qilishda quyidagilarni amalga oshiradi:

- sug'urtaning turiga e'tibor qaratadi;
- javobgarlik uchun alohida belgilar tahlil qiladi;
- mol-mulk bo'yicha barcha kriteriyalar ko'rib chiqadi;
- hayot sug'urtasida tibbiy bo'yicha alohida kriteriyalar ko'rib chiqiladi;
- uzoq muddatli jamg'arish bo'yicha hayotni sug'urtalash bo'ladi.

Sug'urta turlari uchun ba'zi parametrlar mavjud, bular sug'urta hodisasini yuz berishiga turlicha ta'sir etadi va turli darajada zararni keltirib chiqaradi. Bu parametrlar aktuar hisoblarda va tarif setkasini belgilashda o'z ifodasini topishi kerak.

Sohada anderryterning funksiyasi juda keng aktuariy hisob-kitoblarga bog'liq. Ayrim hollarda tarif setkasi bir tarafdin samarali bo'lishi mumkin. Bu avtomobillar KASCO sug'urtasida, baxtsiz hodisalardan hamda uy-joylar sug'urtasida amalga oshiriladi. Ayrim qaltisliklar bo'yicha, jumladan, qurilish-montaj ishlarini sug'urtalashda tarif juda past bo'ladi, bunday risklarga maxsus yondoshiladi.

Anderryterning faoliyatini asosiy natijasi sug'urta portfelini keltiradigan foydasini shakllantirish hisoblanadi, shuning uchun sug'urtada "anderryting foydasi" degan tushuncha mavjud.

Kompanyalar tomonidan mijozlarga to'langan to'lovlar miqdorini sug'urta tashkiloti tomonidan olingan sug'urta mukofotiga nisbati anderryting foydasini bildiradi. Sug'urta anderryteri xizmati samaradorligi sug'urta tashkilotini olgan daromadidagi hissasi bilan bog'liq.

Anderryterlar tomonidan amalga oshirilishi orqali har bir riskka baho berish sug'urta kompaniyasini iqtisodiy faoliyatiga bog'liq bo'lib, bozorga chiqilayotgan sug'urta mahsuloti avvalo "Anderryting markazidan" o'tkazilishi kerak. Sug'urta tashkilotlarida "anderryting markazini" tashkil etish orqali quyidagi ijobiy natijalar ta'minlanishi mumkin:

- sug'urta xizmatlarini sotish kanallari takomillashib sug'urtalanuvchilarga sug'urta xizmatlaridan foydalanish osonlashadi, ya'ni o'zlarini komfortli xizmat bilan ta'minlanganliklarini sezadi;
- hujjatni qo'shimcha "ekspertiza" o'tkazish uchun bosh sug'urta ofisiga jo'natish kabi choralarni ko'rish bilan og'ir oqibatlarga olib keladigan risklarni oldini olishga erishiladi.

Anderryting xizmatlari orqali sug'urtaga olinayotgan obyektlarini kompleks tahlil qilinib, shartnomaning tuzilishi va uning sug'urtasi amalda bo'lgan davrda to'liq monitoringini o'tkazishi o'rganildi.

Xulosa va takliflar

Yuqorida qayd etib o'tilganidek insonlar mulklarini, hayotini, tadbirkorlik faoliyatini mavjud xavf-xatarlardan himoyalashga katta ehtiyoj sezmoqda va ular ushbu vaziyatlardan himoyalashga kafolat izlamoqdalar. Ular izlagan himoya va kafolatni sug'urta xizmatlaridan kutmoqdalar, ya'ni sug'urta tashkilotlari ko'rsata olishini inobatga olib, murojaatlarni qilmoqdalar, natijada soha xizmatlariga bo'lgan talab ortib bormoqda.

Sug'urta kompaniyalari faoliyatida anderryting tushunchasi keng ochib berilgan, mazmuni va mohiyati o'rganilgan, rivojlanishiga bo'lgan talabni kuchayib berayotganligini asoslab, ma'lumotlar bilan tasdiqlab berilgan.

Xalqaro sug'urta tajribasida risklarni baholashda anderrytingni quyidagi asosiy turidan foydalanishni O'zbekistonda qo'llashni tavsiya etdik, hususan:

- sug'urta tizimida anderrytingni qo'llash;
- ssuda sohasida anderrytingdan foydalanish;

- qimmatli qog'ozlar sohasida anderraytingni qo'llash;
- ko'chmas mulk sohasida anderraytingni qo'llashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. 2021 yil 23 noyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 21 maydagi "Sug'urta xizmatlar bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-872-sonli Qarori.
3. Архипов А. Андеррайтинг в страховании. Теоретический курс и практикум. – Litres, 2022.
4. S.A.Burlyayev. "The economics of risk selection." Genetics and Life Insurance: Medical Underwriting and Social Policy (2004): 64-p.
5. Федотов М. А. Андеррайтинг в страховании //Финансы и кредит.– 2009. – №. 43 (379). – С. 63-67.
6. Qo'ldoshev Q.M. O'zbekistonda o'zaro sug'urtalashning metodologik asoslarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: 2019. – 75 b.
7. <https://president.uz/uz/lists/view/2703>